

RAIMONDOS NABAŽAITĖS DAKTARO DISERTACIJA „VĖLYVŲJŲ VIDURAMŽIŲ IR NAUJŲJŲ LAIKŲ KOKLININKYSTĖ KLAIPĖDOJE: TARP INOVACIJOS IR KULTŪRINĖS TRADICIJOS“

Klaipėdos universitete 2011–2015 m. doktorantė Raimonda Nabažaitė, vadovaujama prof. habil. dr. Vlado Žulkaus, parengė humanitarinių mokslų istorijos krypties daktaro disertaciją „Vėlyvųjų viduramžių ir Naujųjų laikų koklininkystė Klaipėdoje: tarp inovacijos ir kultūrinės

tradicijos“, kuri Klaipėdos universiteto leidykloje išleista atskiru leidiniu, 11 egz. tiražu. Parengta disertacijos santrauka anglų ir lietuvių kalbomis „Stove tile making in Klaipėda in the Late Middle Ages and Modern times: between Innovation and Cultural tradition“ (tiražas – 40 egz.).

2016 m. gruodžio 9 d. viešame Daktaro disertacijos gynimo tarybos posėdyje disertacija sėkmingai apginta. Tarybos pirmininkas – prof. dr. Albinas Kuncevičius (Vilniaus universitetas), nariai: doc. dr. Mindaugas Bertašius (Kauno technologijos universitetas), dr. Rūta Janonienė (Vilniaus dailės akademija), doc. habil. dr. Ingė Lukšaitė (Klaipėdos universitetas), dr. Gintautas Rackevičius (UAB „Kultūros vertybių paieška“).

Disertacijos autorė – ne naujokė viduramžių ir Naujųjų laikų archeologijos, taip pat koklių tematikos tyrimų baruose. Dar studijuodama Klaipėdos universitete 2004–2011 m. parengė bakalauro ir magistro darbus Klaipėdos koklių tematika, taip pat dar iki disertacijos gynimo publikavo keturis straipsnius (Nabažaitė 2013a; 2013b; 2014; 2015). Autorė pasi-

žymi nepaprastu kruopštumu, o kaip parodė jos parengta daktaro disertacija – ir sugebėjimu rezultatyviai dirbti su daugybe įvairialypės tyrimų medžiagos.

Matyti, kad doktorantė turi daug istoriografijos žinių, yra susipažinusi su naujausiomis šios gana siauros srities publikacijomis. R. Nabažaitė nuosekliai siūlo skirstyti archeologinių tyrimų metu rastus koklius į paprastuosius (indo pavidalo) ir sudėtingus, argumentuotai pritaiko naujausius Eva Roth Heege koklių terminijos tyrinėjimus Klaipėdos medžiagai (Nabažaitė 2016, p.177, lent. 10). Autorė neapsiriboja vien koklių terminijos studijomis, jas nuosekliai papildė lietuviškais keraminių ir nekeraminių krosnies dalių terminais. Šalia tradicinių – stratigrafinio, stilistinio, ikonografinio, lyginamojo, tipologinio, sisteminio – ji naudoja tiksliųjų mokslų tyrimų metodus: daktiloskopijos, trasologinį, cheminės analizės. Be šildymo krosnimis, disertacijoje aptiriamos ir kitos patalpų šildymo alternatyvos. Gynimo tarybos nariui doc. dr. M. Bertašiui kilo abejonių dėl daktiloskopijos, mikroskopinio bei cheminio metodų taikymo perspektyvos ir reikšmės. Aš manau, kad šiais metodais grįsti tyrimų rezultatai gali būti svarbūs nagrinėjant didesnio regiono keramikos gamybos raidą.

R. Nabažaitė nuosekliai apibendrina Klaipėdos archeologinių tyrimų medžiagą iš 196-ųjų skirtingų radimviečių (Nabažaitė 2016, p.169–173; pav. 1, lent. 2). Nagrinėdama radinius chronologine seka, atskirai kartografuoja tyrimų medžiagą (Nabažaitė 2016, p.200, 237, 262, 282, 326, pav. 77, 240, 358, 473, 683).

Nagrinėjama pradėdant ankstyviausiais, XIV a. 2-osios pusės koklių fragmentais, rastais XVI a. pradžios (ir XVI a.?) sluoksniuose, baigiant XVIII a. kokliais, siejamais su 1854 m. Klaipėdoje kilusio gaisro sluoksniais. Technologiniu požiūriu nagrinėjami visi ikiindustrinės epochos kokliai. Autorė puikiai atskleidžia patalpų šildymo krosnimis

Klaipėdoje raidą, iškelia tyrimų problemas, susijusias su tam tikrų laikotarpių archeologinių tyrimų medžiagos trūkumu.

Viena jų – negausūs XIII a. vidurio Klaipėdos sluoksnių radiniai. Ankstyviausi puodyninių koklių radiniai, datuojami ne anksčiau kaip XIV a. 2-ąja puse, neleido krosnių atsiradimo sieti su Vokiečių ordino pilies Klaipėdoje įkūrimu XIII a. viduryje. Pagal ribotą šio laikotarpio puodyninių koklių skaičių disertacijos autorė pagrįstai teigia, kad tuomet koklinės krosnys dar nebuvo paplitusios. Klaipėdos pilies ir miesto gyventojų namuose buvo naudojami kiti Europoje įprasti patalpų šildymo būdai. Pristatydama 25 000 vnt. XIII–XV a. radinių Klaipėdos piliavietės kompleksą pastebi, kad vos vienas koklio fragmentas priskirtinas XIV a. 2-ajai pusei ir kiek daugiau priklausytų XV a. 2-ajai pusei (Nabažaitė 2016, p.42).

Rengiant disertacijos publikaciją, skirtą platesnei auditorijai, būtų naudinga ją papildyti lakonišku autorės paaiškinimu, kokia buvo Klaipėdos koklininkystė XV a. 1-ojoje pusėje (?) iki XV a. 2-osios pusės – XVI a. pradžios inovacijų, panašiai kaip aptariama XIII a. vidurio Klaipėdos pilies problematika.

Efektyvesnis patalpų šildymas buvo įdiegtas XV a. 2-ojoje pusėje, pradėjus naudoti dubeninius koklius. R. Nabažaitės atlikta Klaipėdos koklių chronologijos ir morfologijos analizė parodė, kad vėlyvaisiais viduramžiais sumanyta dubeninių koklių forma išliko kelis šimtmečius. Nežymiai buvo koreguojamas vėlesnio laikotarpio dubeninių angokraščių užbaigimas.

Disertacijos autorė puikiai išmano koklių gamybos techniką ir jų konstrukcijos ypatybes, tai matyti daugelyje teksto vietų ir technologinių tyrimų apibendrinimuose: Klaipėdos bendruomenės patalpų šildymo pokyčiai įvyko XV a. pabaigoje. Tuomet pradedami gaminti sudėtiniai kokliai, jų gamyboje naudojama viduramžių technologinė inovacija – matrica. Tokių koklių atsiradimas Klaipėdoje siejamas su Hanzos pirklių veikla, Šiaurės Vokietijos amatininkų migracija ir koklinių krosnių gamybos internacionalizacijos procesu. Viduramžiais koklių

dirbtuvių veiklą atspindi koklių gamybos atliekų, gamybai skirtų patricų ir matricų radimvietė Teatro aikštės pakraštyje, ties Sukilėlių gatve. R. Nabažaitė pastebi, kad nepavykę meistrų dirbiniai buvo metami į griovį XVI a. modernizuojant ir keičiant Klaipėdos pilies gynybinę sistemą. Tyrimui naudotas trasologinis metodas nagrinėjant koklių gamybos atliekas leido nustatyti skirtingą keturių koklių meistrų ir pameistrių braižą.

Pastebima, kad gotikinės koklinės krosnys naudotos iki 1540 m. gaisro, t.y. praėjus daugiau nei 20 m. po liuteronybės įdiegimo Prūsijoje. Nauja teologinė samprata, kritikuojanti šventųjų-globėjų kultūrą, į Klaipėdos gyventojų kasdienybę skverbėsi visgi palyginti lėtai. Ne anksčiau nei XVI a. viduryje – paskutiniajame ketvirtyje pastebima Reformacijos įtaka Klaipėdos koklių dekoravime.

Disertacijoje plačiai aptariamos koklių plokščių dekoru, aukštųjų menų ir literatūros sąsajos. Disertantė parodo savo meno istorijos žinias, taip pat profesionaliai pristatomos ne mažiau svarbios gretimų kraštų koklių analogijos. Disertacijos gynimo tarybos narė doc. habil. dr. I. Lukšaitė apibendrina: disertantė pasitelkia daug ikonografijos duomenų, grupuoja kokliuose esančius vaizdinius, suranda jų atitikmenų kitų šalių kokliuose, randa prototipų to meto grafiniuose ir tapybos darbuose, nustato portretinio tipo kokliuose pavaizduotas asmenybes. Įdomiausia tai, kad jai pavyko materialinę kultūrą reprezentuojančiuose artefaktuose rasti dvasinio ir mentalinio gyvenimo pėdsakų. Ji atskleidžia, kad kokliuose yra užfiksuoti ne vien religiniai vaizdiniai ar asmenybės, bet kad ir tie vaizdiniai krosnių keramikoje atsirado keliais dešimtmečiais vėliau, nei krašte įsigalėjo reformacijos skleidžiamas evangelikų-liuteronų tikėjimas. Tai nedidelė studija apie tai, kaip Vidurio Europos vaizdiniai, religiniai ženklai plito ir tapo regiono šiaurėje esančio miesto gyventojų kasdienybės dalimi. Aptariami koklių plokštėse vaizduojami reformatorių portretai: Heseno landgrafo Philippo ir jo žmonos Christine, Johanno Friedricho iš Saksonijos, Moritzo von Zaseno, protestantiškų dainų kūrėjo ir dramaturgo

Hieronymuso Lincko. Anabaptistų lyderių Jano von Leideno ir Bernhardo Knipperdollingo portretai jau apgynus disertaciją sulaukė ypatingo parodos, skirtos reformacijos jubiliejui „Luthereffekt. 500 Jahre Protestantismus in der Welt“, rengėjų dėmesio.

R. Nabažaitė, interpretuodama kokliuose vaizduojamus siužetus, vieno skyriaus pavadinimą užbaigė su klausukiu „Valstiečių karų atgarsiai?“, savotiškai vengdama savo požiūrio į skirtingas *Mundus Inversus* siužeto interpretacijas (Nabažaitė 2016, p.90–91). G. Rackevičius nepateikia jokios naujos¹ versijos. Koklių siužetą „Pasaulis atvirkščiai“ sudaro penki² skirtingi reljefai, o kiti du priskiriami siužetui „Medžioklė“. Ankstesnėje istoriografijoje visi septyni skirtingos puošybos koklių plokščių reljefai buvo klaidingai interpretuojami kaip vienas siužetas. Virgil Solis graviūra galėjo būti Legnicos namo „Po putpelės narvu“ graficio technika po 1565 m. dekoruotos sienos vieno iš siužetų, tačiau ne Vilniaus pilies koklių siužeto pirmavaizdis. Vilniaus kokliai pagaminti anksčiau nei spaudiniuose paplitę Virgil Solis kūriniai. Birutės Rūtos Vitkauskienės nuomone, koklių serijos su zuikiais siužeto analogija gali būti laikoma apie 1480 m. sukurtas Israhel van Meckenem vario raižinys *Mundus Inversus*.

Klaipėdos kokliai (2 vnt.), vaizduojantys medžioklės scenas, priskirtini siužetui „Pasaulis atvirkščiai“ (Nabažaitė 2016, p.90, 249, pav. 292, 294). Tokie kokliai, randami Vilniaus pilies teritorijoje, sudaro visą penkių skirtingų vaizdulių seriją, o analogiški Klaipėdos kokliams, dažniausia padengti vien žalios spalvos glazūra, paplitę įvairiose Vilniaus senamiesčio vietose, vienas žinomas iš Trakų salos pilies tyrinėjimų. Trečioje Klaipėdoje rasto koklio plokštėje vaizduojama Vilniaus medžiagoje analogų

neturinti medžioklės scena (Nabažaitė 2016, p.90, 249, pav. 290).

Disertacijos gynimo tarybos narė dr. R. Janonienė pastebėjo, kad kai kurie bendrakonfesiniai vaizdiniai turėtų būti priskiriami protestantiškiems vien dėl užrašo vokiečių, o ne katalikų vartota lotynų kalba. Vertinant disertaciją iš menotyros mokslo pozicijų, reikia pripažinti, kad R. Nabažaitė parodė tikrai neblogą įdirbį ir įžvalgą, jos rasti Klaipėdos koklių dekoru ikonografiniai pirmavaizdžiai yra įtikinami, nors daugeliu atvejų rekonstruoti remiantis tik ne visai išlikusių, sudaužytų koklių fragmentais. Vis dėlto tenka pripažinti ir šiek tiek jaučiamą įgūdžių šioje srityje stoką, kuri atsispindi kiek neįpras-tame, retkarčiais ne visai preciziškame sąvokų ir terminų vartojime.

Nagrindėdama Hans Berman koklius, R. Nabažaitė pagrįstai susiejo Klaipėdos radinius su platesniu europiniu kontekstu. Tik jau labai nedrąsiai, iliustracijos paaiškinime, pastebėjo, kad XVI a. pabaigoje pagaminti kokliai preliminariai priskirti XVI a. pradžios sluoksniui (Nabažaitė 2016, p.97, 257, pav. 336³).

Disertantė atskleidžia, kad XVII a. 2-ojoje pusėje Klaipėdos koklių meistrus veikė Nyderlanduose paplitusi floristikos tematika, „tulpomanijos“ kultūra. XVII a. viduryje Klaipėdos miestiečio namuose pastatyta krosnis, kurios kokliai puošti didžiojo kurfiursto Friedricho Wilhelmo ir jo žmonos Luisos Henriettes portretiniais reljefais. Kokliai su FWC inicialais buvo gaminami ir XVII a. pabaigoje. Prūsijos Kunigaikštystei nuo 1701 m. tapus karalyste, koklininkai kūrė heraldinius koklius su karaliaus Friedricho Wilhelmo bei Friedricho II (nuo 1740) heraldine simbolika.

¹ Ji nauja tik lietuviškojoje istoriografijoje. Apie Virgil Solis graviūrų paplitimą žinoma dar iš XX a. pradžios vokiečių istoriografijos.

² Disertacijos autorė kažkodėl nurodo šešis (Nabažaitė 2016, p.90, 249, pav. 291). Perspausdintos iliustracijos originalo paaiškinime vienareikšmiškai nurodoma, kad tai ne koklių siužetų visuma, o tik trūkstatų (neturinčių atitikmenų gerai išlikusiuose kokliuose – G. R.) polichromijos variantų atkūrimas. Mano kolega Laurynas Kurila, panaudodamas kolegės Alvyros Mizgirienės piešinius, atkūrė trūkstatamus variantus pagal bendrą krosnies koklių reljefų polichromijos stiliškumą.

³ Galime manyti, kad autorė, pasigilinusi į savo darbo paraštes, atskleistų mums ir daugiau tokių faktų.

Analizuojant koklių gamyboje naudotus skirtingus muštukus, pirštų braukas, koklių kaklelių įkartinę raštą, nustatyta, kad XVII a. pabaigoje – XVIII a. viduryje koklius gamino ne mažiau kaip 5–8 amatininkai.

R. Nabažaitėi Klaipėdos medžiagoje nepavyko rasti Europoje paplitusių fajansinių krosnių pavyzdžių. Ji prieina prie išvados, kad vietos meistrai neturėjo tokių koklių gamybos tradicijos, pastebi, kad būta bandymų derinti mėlyną ir baltą glazūrą. Ši koklių puošybos mada išpopuliarėjo XVIII a. Klaipėdos meistrai ją perteikė kūrybiškai – jie ne išpiešdavo, bet reljefinius koklius paryškindavo norima spalva. Klaipėdos koklininkystės sunykimą ir farbrikinės koklių gamybos pradžią disertantė iliustruoja Priekulės fabrike gamintu kokliu, ženklinantu „Alberbaum“ įrašu. Priekulės fabriko veiklos pradžia turėjo įtakos Klaipėdos koklių meistrų gamybos nykimui.

R. Nabažaitės disertacijos esmę ir reikšmę ateities mokslui puikiai perteikė gynimo tarybos posėdyje dalyvavęs darbo vadovas prof. habil. dr. V. Žulkus: „Be abejo, ši disertacija bus svarbi ir reikalinga ne tik archeologams, muziejininkams, bet ir žmonėms, kurie tyrinėja Klaipėdos miesto, krašto, taip pat Vakarų Lietuvos buities kultūrą. Didžiulio apibendrinamų duomenų kiekio išvados paneigia mūsų ankstesnę nuomonę apie Klaipėdos koklininkystę. Buvo manoma, kad dauguma koklių į Klaipėdą XVII a. buvo gabenama iš svetur laivais, kad jų vietinės gamybos tradicijos buvo palyginti skurdžios, bet

pasirodė, kad yra ne taip. Šis darbas paneigs ankstesnę nuomonę apie Klaipėdą kaip apie užkampį, kuris gyveno savo vietinėmis tradicijomis, nematydamas nieko plačiau.“ Profesorius juokaudamas pastebėjo „neigiamą“ disertacijos poveikį – mažiausiai 15–20 metų joks archeologas nesiryš tos temos plėtoti.

Su šia Klaipėdos praeities, taip pat ir jos koklių, tyrinėtojo nuomone sutiko daugelis disertacijos gynimo tarybos posėdyje dalyvavusių tyrėjų.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Nabažaitė, R., 2013a. Ikireformacinio laikotarpio religiniai siužetai Klaipėdos reljefiniuose kokliuose. *Lietuvos archeologija*, 39, 121–144.

Nabažaitė, R., 2013b. XVI amžiaus Klaipėdos koklio intymioji scena ir jos užkulisiai. In: Safronovas, V., sud. *Klaipėda Europos istorijos kontekstuose*. Klaipėdos universiteto leidykla, 66–83.

Nabažaitė, R. 2014. The Late Medieval Vessel Stove Tiles in the Topographical Context of Klaipėda. *Estonian Journal of Archaeology*, 18 (2), 102–115.

Nabažaitė, R., 2015. Viduramžių ir naujųjų laikų Klaipėdos kokliai. In: Genys, J., Ruktaitienė, L., Songailaitė, R., sud. *Klaipėdos senamiesčio kokliai, XIV a. – XIX a. vidurys*. Klaipėda: Mažosios Lietuvos istorijos muziejus, 15–17.

Nabažaitė, R., 2016. *Vėlyvųjų viduramžių ir Naujųjų laikų koklininkystė Klaipėdoje: tarp inovacijos ir kultūrinės tradicijos* (daktaro disertacija). Klaipėdos universitetas.

Gintautas RACKEVIČIUS